

GLOBALOKALISERING – HINSIDES EUROPA

Poul Houe
University of Minnesota
houex001@umn.edu

Abstract

Globalization is a term that reflects a particular tension between the local and the global since the late 19th century, when Danish author Johan Skjoldborg thematized the migration of smallholders and farmhands from Denmark to the United States (from where some would later return to their country of origin). In both a drama and a travel book from 1911 Skjoldborg shows how torn between their Danish roots and the lures of modern America such subjects could be, and how precariously they might navigate the mental Pond between the Scylla and Charybdis of their conflicts. A later edition of the drama, and not least two later popular film adaptations of its text, make evident that the clash between the cultures of its two worlds persists well beyond the second world war. Attraction and repulsion remain in a tug of war, although the balance between the opposing forces, and some attempts at conflict resolution as well, tend to shift in tune with other historical changes within the culture.

Regional authenticity, the fairly solid point of departure for Skjoldborg and his ilk of Danish writers when they first envisioned the modern world, becomes increasingly bracketed in the course of the 20th century; and when writers nowadays attempt to celebrate recent incarnations of this authenticity, on closer inspection their output typically reveals how globally tinged the so-called local has actually become.

Nøgleord

Hjemstavnsdigtning, globalisering, emigration, drama, filmadaptation, idealisme.

Hjemstavnslitteratur forbindes i Danmark gerne med det såkaldt folkelige eller stofflige gennembrud omkring 1900. Nogle talte om en jysk bevægelse, andre om den store generation, og før det begreb blev genbrugt om et langt senere slægtled, endda om nyrealisme. Nuvel, kært barn har mange navne og flere veje fører til Rom – eller ud i det blå.

Selve begrebet hjemstavnslitteratur er tvetydigt. Ja, det associerer til digtning om lokale og regionale forhold, provins- og almuemiljøer, bag sogne, amts- eller provinsgrænser og slår gerne på rodfæste og egenspræg som karakterbestemmende. Men det er kun den halve sandhed. Johannes V. Jensen gav efter et par dekadente halvfemseromaner sin selvudnævnte debut hjemstavnstitlet *Himmerlandsfolk* og fulgte senere op med andre Himmerlandshistorier. Men i et langt senere radiointerview (fra 1943) satte han skovlen under det tilforladelige ord hjemstavn.

If. det udsprang hjemstavnsdigting af naturalismens krav på sanddrøhed, for hvad kunne en forfatter skrive mere autentisk om end sig selv og sin hjemstavn? For Jensen at se gik denne selv-centrering dog snart i selvsving, med en indskrænket realisme til følge. Selv ville han have frisk luft og større horisonter, fiktion og fantasi, ind i sit univers, så hans hjemstavn blev

udadvendt! (Jensen, 2014, 14-15). Paradoksalt? Ikke mere end at kolleger og venner blandt hjemstavnsdigterne som Thøger Larsen og Jeppe Aakjær også gik til grænsen af det lokale, i stedet for blot at fejre det som trygt og midtpunktsforankret. Til Aakjær, der ikke skrev om Himmerlandsfolk, men om Sallingboer, skrev Jensen fx at "du har vist dybden af vor stammes kræfter på stedet, jeg har eftervist i bredden hvad der går ud over grænser og er vort endda" (Nedergaard, 1973, 332).

Begge digterne finder således hjemstavnens uafrystelig, og begge går til dens grænser, Jensen blot horisontalt, mens Aakjær går vertikalt til værks; i dybden, if. Jensen, men også i højden, if. kritikeren Jørgen Elbek, som så Aakjærs hjemstavns-signatur i "Månen over Salling" (Elbek, 1966)—en kosmisk dimension, der også udmærker Thøger Larsens hjemstavnsdigtning over Lemvig-egnen. Hver på sin vis lader disse digtere da lokalsamfundets centripetale kræfter udfordre af centrifugale, Jensen biografisk med rejser ud i verden, omkring jorden, til Amerika, mens Aakjærs højde- og dybdesøgning foregik 'jenne hjem' på Jenle—hans flugt til Amerika forblev fx en tankeflugt til en amerikansk brevven (Houe, 1995, 205-13). Samme rejsen på stedet kunne man have ventet sig af nok et medlem af den jyske bevægelse, tyende- og husmandsdigteren Johan Skjoldborg: grænsebevidst som kollegerne, mindre horisontalt udfarende end JVJ, mere socialt udfordrende end de andre to, selv den socialt sindede Aakjær.

En forklaring på Skjoldborgs geografiske tilbageholdenhed er selve arten af hans sociale engagement. Allerede den længste fortælling i hans debutbog, *I Skyggen* (1893), anslår fx emigration til Amerika som en *problematisk* nødvendighed/et *tvivlsomt* gode for grundstødte danske husmænd og tyende. Ikke at Skjoldborg var blind for emigrationens appel til netop disse socialgrupper, der havde få muligheder at se frem til inden for deres hjemstavn, ja i hele deres fødeland. Emigration til Amerika kunne blive livsnødvendig. Historien "Paa Grund" fra *I Skyggen* er om forholdet mellem deres lille danske og den store amerikanske verden (Skjoldborg, 1912, 69-105). Efter en forgæves strid med grum fattigdom i deres ungdom, føler både Jens og Marie sig grundstødte og beslutter at opsøge en bedre fremtid i USA. Jens rejser først, men sender efter at have tjent nogle penge Marie en billet og beder hende i det brev der citeres sidst i novellen at slå ham følge og dele fremtiden med ham i det fremmede.

Det er en tvetydig fremtid han her forudser. Parret forlader kun deres hjemland fordi de føler sig tvungne til det. De er ikke eventyrere, men småfolk, som indser at deres eneste chance i livet, da særlig hvis de skal gøre sig håb om at realisere deres drømme, ligger fjernt fra deres hjem og den fortrolighed det har indgivet dem. Jens føler sig klart ensom og nærer hjemve efter Danmark, men Amerika har levet op til forventningerne og gjort ham bedre stillet økonomisk—plus givet ham en frihed han værdsætter. Alligevel hænger muligt utilsigtede konsekvenser som en mørk sky over hans livsvalg, og det vragede gamle land forbliver uforglemmeligt. Så brevet til Marie slutter i usikker frem-og-tilbage stil:

Det er i mange Maader herligt, frit og stort at bo herovre, og dog – det kommer jeg vist aldrig ud over – vort lille Hus i Taastrup ved Limfjorden er den skønneste Plet paa Jorden. [...] Hvorledes det vil gaa med mine Planer – ja, derom kan jeg ikke sige noget. Det er ikke saaledes at bøje Livet. Ogsaa her er mange Vanskeligheder. – Men det daglige Brød kan vi da lettere faa her, om vi kan blive raske. – Dog Danmark er

dog Danmark. Og vil Gud, kommer den Dag, da vi atter fæster Bo derhjemme – (Skjoldborg, 1912, 104-05).

Da Skjoldborg mange år senere skriver et drama om en yngre dansk-amerikaners tilbagevenden til Danmark, vender samme uløste tvetydighed tilbage med ham, skønt nu formet noget anderledes. Jeg refererer til det oversete stykke, *Ideale Magter*, som han udgav i 1911, om en ung dansk Amerika-farar der siden returnerer til sit udgangspunkt i et dansk landsbymiljø for at slå sig ned der – med de konflikter og harmoniseringsproblemer det fører med sig (Skjoldborg, 1911b). Dertil kom i 1927 en anden udgave af teksten med en noget anden konfliktløsning end førsteudgavens (Skjoldborg, 1927) – på flere måde en omskrivning af et udsyn fra før 1. verdenskrig til ét efter.

Baseret på denne dramatekst så også to film dagens lys: *Niels Pind og hans Dreng* (1941), instr. Axel Frische og Lau Lauritzen, og *Sønnen fra Amerika* (1957), instr. Jon Iversen. Mellem disse adaptationer for lærredet, begge med populære skuespillere, er det 2. verdenskrig der sætter skel, men også kultur- og medievinde på det tidlige 20. årh.s mentalitetshistorie. Hvad hele det nævnte korpus afslører er da andet og mere end en regionalforfatters flirt med globale perspektiver, nemlig en række konstituerende træk ved den måde hvorpå det lokale forudsætter det globale som sit "andet" – og omvendt.

Når man, fx i USA, så tit må høre at "all politics is local", er det en halv sandhed, hvis fortrængte anden del er at det lokale også er "andet" end lokalt, og at problemet (for kunsten) er hvordan dette lokale og det globale "andet" spiller sammen. Dette samspil, eller modspil, viser Skjoldborg i flere af sine værker fornemmelse for; og noget af den fornemmelse har smittet af på filmversionerne af *Ideale Magter* – dels nuanceret og opdateret, dels banaliseret og forudsigeligt.

I 1. udgaven af *Ideale Magter* (1911) vender den gode bums Niels Pinds søn hjem til Danmark som Mr. Nelson efter 12 år i Amerika, hvor han har lært sig fart og rå materialisme; at tro på sig selv på fællesskabets bekostning; at hade smålige traditions-hensyn og luftig idealisme som uvedkommende forstyrrelser i realiteternes verden, der fremover bør være lige så progressiv og dynamisk i Danmark som i Amerika. Sentimental dannelse og skønhedsdyrkelse, som stykkets lærer Jensen forbinder med Elleskovens natur- og kultursted, må ud på fremskridtets losseplads og erstattes med en arbejds- og glæde-bringende cementfabrik.

Unge Lise, som har hældet til Jensens livsanskuelse, men i stigende grad nærmet sig Nelsons, ender med at syntetisere de to – omend klart i sidstes favør. Hun fastholder at Jensens "ideale magter" var gode skorsten på en bygning, men at det var en fejl i hans byggeplan at han ikke begyndte med at støbe fundamentet. Det vil derimod Nelson (bogstaveligt) kunne gøre med sin cementfabrik, og da han besvarer hendes (jensenske) ønske om fortsat at "sprede lykke til alle sider" – "glæden og skønheden" – med at forsikre hende at det vil ske, tror hun ham ubetinget og uden tøven. I stykkets sidste replik! Det virker på hendes egen mor som lovlig godtroende, og moderens skepsis bekræftes da Lise forklarer sin tro på det gode med at hun ikke kan tro andet!

Denne slutning ændres i stykkets 2. udgave (1927). Til lærer Jensens protest mod Elleskovens rydning for cementfabrikkens skyld føjes her, fra Niels Pind's egen mund, at Jensen stod denne bi, mens sønnen i Amerika aldrig lod høre fra sig. Ergo står nu Niels på Jensens side. Det samme gør Lise, der endda benytter sin kærlighed til (Jens!) Nelson til at presse ham til at give køb. Selv er hun igen 'healeren', men nu i Jensen's favør. Der er plads til begge mænd og til både skov og fabrik. Og Nelson giver sig, først halvhjertet – "Deres Idealer må De beholde for mig" – men så med cadeau til Jensen: "Elleskoven er Deres". Hvortil farmand siger: "Og – æ – se nu begynder der nemlig at komme Mening i det hele, og derfor er det en dejlig Daw i Daw."

Både debutnovellerne og de to dramaversjoner har deres tyngdepunkt i måden de løser deres komplekse modsigelser uden begå overgreb på kompleksets dele, jf. Lises holdning i de to udgaver af *Ideale Magter*. I Skjoldborgs rejsebog, *Gennem De Forenede Stater i Amerika* (Skjoldborg, 1911a), skrevet samtidig med hans dramas 1. udgave og baseret på en rejse til Amerika han foretog sammen med sin kone samme år, understreger og videreudvikler han denne sammenhæng. De dansk-amerikanere han møder, er mennesker med delte hjerter. Deres materielle velstand skyldes Amerika, men de slog aldrig rod her uden for deres emigrantmiljø, fordi de ligesom Jens og Marie i "Paa Grund" altid håbede at vende tilbage til Danmark, når den materielle lykke i det fremmede var sikret.

De er ikke integrerede amerikanere, men ej heller udelt danske. De er dobbelt hjemløse, hvad Skjoldborg anser for en plage, skønt han i et større perspektiv også tilskriver det komplekse og konfliktfyldte USA energi og åbenhed og dermed en globaliseret udfordring til andedammen Danmark. Hvor vidt Amerika, ud over at blotte mangler i lande som Danmark, vil være i stand til at byde ikke blot sin egen befolkning, men europæisk kultur, på fornyelse, tror Skjoldborg vil afhænge af amerikanernes evne og vilje til at revidere deres hengivenhed til Kapital, Guld og Grådighed – den svaghed som Niels Pinds søn kæmpede med i begge udgaver af skuespillet. Er al politik da lokal, som populær diskurs vil vide? Eller er der en anden måde at forlige det lokales og globales umage sider på? At dømme ud fra denne hjemstavnsforfatters udflugt fra lokalt til globalt synes (kun) en tredje løsning mulig. Begge størrelser er problemfyldte, og ingen syntese af dem er problemfri, ligesom reduktion af den ene til den anden eller eliminering af den ene til den andens fordel heller ikke nytter. Den eneste, og langtfra perfekte løsning, synes at være et indbyrdes forhold hvor hver især tæller som den andens nødvendighed og omkostning.

Den form for regnskab har blot den svaghed let at forfalde til forløjet harmonisering, hvad netop filmbranchens folkekomediegenre i 1940'erne og 1950'erne anglede efter. Krigens og efterkrigstidens populærunderholdning var ikke til konflikter som andet end opspil til sorgløse happy endings. I 1941-filmversionen af Skjoldborgs skuespil er hovedpersonen Jens udvandret, og nu vendt hjem, fra Australien, ikke Amerika, dog stadig som den burduse materialist, produktions- og pengefikseret, handlings- og fremskridtsmand i ridebukser og -støvler, og helt ulig hjemstavns blandede kor af pseudokulturelle typer med den åndelige og moralske lærer Jensen som tvivlsom dirigent. Jens' overmod kulminerer da han ydmyger Jensen med tilbud om et skøde på dennes drømmeskole; filmens Lis gyder dog olie på vandene og overtaler Jensen til at tage imod, hvorpå alle falder hinanden om halsen. Mændene forsones, Lis får kys af Jens, og gensidig respekt og sympati breder sig over alle grænser. Hvad der sker

med Jensen er lidt uklart, men sikkert er at Jens, som for kort tid siden trængte ind i hjemstavnsidyllen som urovækkende fremmedlegeme, nu er bevis på at ude kan være godt, men hjemme er bedst, hvad han som udefra kommende kan slå fast med syvtommersøm.

1940'ernes store stjerne Ib Schønberg var trækplastret på filmes rolleliste; i 1957, hvor Amerika er vendt tilbage som udvandrerlandet Jens kommer hjem fra, er der kommet farver på filmen og hele to folkekære skuespillere i hovedrollerne: Poul Richardt som Jens og Peter Malberg som hans far. Handlingen er blevet nuanceret, fx forklares Jens' stræben efter succes som en reaktion på moderens fortrykthed, og de åndelige og materielle slagsider psykologiseres som alternative ønskedrømme. Men frem for alt er slutharmonien blevet ekstra omfattende. Kvinden som Jens får til sidst er ikke Lise, men den fallerede godsejers niece, hvis "hjem" samtidig sikres af Jens' formue, så hendes onkel og slægt ikke sættes på porten. Lise får til gengæld lærer Jensen, så også hans fremtid er sikret både åndeligt, med skolen, og kødeligt!

Vigtigst er at idealerne reddes (af Jens pengemand) og at hele det sentimentale regi foreviges (af noble onkel Dues kamera). Verden, der kom til hjemstavnen, ender med at gå op i den og forlænge dens tradition, og det kun med nødvendige stænk fornyelse. Klasser forsones og de små løftes op, mens de fallerede store tages til nåde med et smil som harmløst krydder på folkets tilværelse og til fortsat ære for den nationale hjemstavn.

Den globalokalisering Skjoldborgs skildringer udsatte dansk hjemstavn for da bøhlandets underklasse og emigrationen vestpå var barske realiteter og ikke underholdningspåskud, havde samfundsudviklingen i Danmark i de følgende årtier fået både behov og et vist grundlag for at digte om på. Konfliktstoffet fra årh.s første tiår var kommet på rimeligt betryggende afstand, men var dog stadig for ubehageligt direkte at dvæle ved. Tiden var inde til at bevare det i erindringen, men som forskønnet, morsomt, eksotisk; gode gamle dage tilsat et pust udefra, så man med disse bekvemme distanceblændere kunne tro på at ting nu virkelig var blevet bedre. Helt fortie fortiden var hverken muligt eller ønskeligt; spøjte den i underbevidstheden, måtte spøjgeriet blot håndteres efter nutidsbehov, en idylliseret dulmen af de blandede følelser man fortsat kunne nære om sit nationale selvværd. Velfærds-Danmark var på vej, men krigen og tiden før ulmede stadig i baghovedet. Harmløs måtte livslinen gøres, både til fortiden, som man gerne genså, og til en nutid, der på godt og ondt var ved at blive fortid. Godsejere og gamle klasseforskelle fik deres natside tilhyllet, så de fremstod som formildende omstændigheder ved den modernitet der i stedet trængte sig på udefra. Tandløst formidlet kunne selv en barsk fortid lindre biddet fra det nye som var ved at gribe om sig.

Interessant er jo her at Skjoldborgs originaltekst om sønnen fra Amerika fra 1911 ved at fange sin tids mentalitet muliggjorde den idylliserende virkelighedsflugt efter 2. Verdenskrig som filmversionerne af teksten fra 1941 og 1957 gestaltede for at sukke originaltekstens pille. Netop fordi globalokaliseringen blev – og i stigende grad bliver – en realitet så tvetydig og ængstende som Skjoldborg indså, skrev filmepigonerne den om. I virkelighedens verden gik det med hjemstavnen som hans USA-emigranter frygtede. Den blev ikke genfødt af de hjemvendte, men blev til udkants-Danmark, hvorfra kulturens templer emigrerede til byerne.

Ikke blot kunst (som *Ideale Magter*) kom til den erkendelse. I en kronik om "Succes og menneskesyn" beretter Vagn Lundgaard Simonsen om virkelighedens Jens Nelson-univers og nævner Illum-koncernens grundlægger A.C. Illums forord til en bog der inspirerede ham, og til hvis danske udgave han skrev forordet: amerikaneren Swett Mardens *Hjælp dig selv*. Den kom

på dansk i 1914, blev det store hit, og siger præcist hvad Skjoldborgs Jens drømmer om, før hans drømme gen-fordanskes. Med Simonsens ord om den "type Mardens bog tegner for os":

Det er højkapitalismens og liberalismens helt. Manden, der uden distraherende biomstændigheder går efter succes og som med let nedladden betragter 'the underdog' af hvem det så til gengæld forventes, at han erkender sin karaktermæssige usselhed. For: Karakter skaber succes – Succes skaber karakter! (Simonsen, 1991)

At Marden og hans lige skulle konvertere folk som Illum fra amerikanske stræbere til hyggeonkler i lillebyen er ønsketænkning, hvad Skjoldborg anede. Skræl Morten Korch af Jens Nelson-filmens finale provinsidyl, og vi har Søren Ulrik Thomsens "Provins"-globalokalitet (Thomsen, 201): den virkelighed "de ideale magter" *lod tilbage*, stedet som er blevet *stedløst*. Pointen er dog stadig ikke trængt ind. 1. april 2012 bragte *Berlingske* en leder, "En hyldest til hjemstavnen", i anledning af H. E. Nørregård-Nielsens storværk om Limfjorden, hvor netop Skjoldborg kom fra og levede meget af sit liv. Værket roses for dets "forsøg på at holde fast i fortiden uden at hænge fast i den og dermed skabe sammenhæng i vores nutid." Intet i Danmark kan være udkant, når afstande ikke er værd at snakke om og alle i øvrigt har en mobil; nej her gælder fortsat en hjemstav, "at vi alle har en rod og et udgangspunkt [...] [at] vi har brug for at kende os selv og [...] har brug for at kunne tage fortiden med ind i fremtiden".

Netop, hvad Skjoldborg indså. Globalokaliseringens betydning. Men han indså samtidig at til en hjemstavns ballast hører et stort og urovækkende problemfelt. Globalisering er en dramatisk, konfliktfyldt proces, hvad både hans cinematisk eftersnakkere og *Berlingskes* velmente, men sjusket skrevne leder beviser indirekte ved at falde ind i koret af Skjoldborgs eftersnakkere, der glemmer hvad både han – og kolleger som Johannes V. Jensen i historier som "Kirstens sidste Rejse" – forstod, nemlig at *evigt forfalskes bedst det tabte. Deri* lå hjemstavnsens fremtid.

Bibliografi

- Elbek, J. (1966). Månen over Salling. *Politiken*, 9/9.
- Houe, P. (1995). Udsyn over Salling. *Dansk Udsyn*, 74:4, 205-13.
- Jensen, J.V. (2014). *Ord og virkelighed: Forfatterskabets hidtil ikke optrykte artikler*. Bind 5: 1943-50. Udg. Aage Jørgensen. Kbh.: Underskoven.
- Nedergaard, L. (1973). *Johannes V. Jensen: Liv og Forfatterskab*. Kbh.: C.A. Reitzel.
- NN (2012). En hyldest til hjemstavnen. *Berlingske*, 1/4.
- Simonsen, V. L. (1991). Succes og menneskesyn. *Kristeligt Dagblad*, 11/4.
- Skjoldborg, J. (1893; 1912). *I Skyggen: Fortællinger*. Kbh.: Gyldendal.
- Skjoldborg, J. (1911a). *Gennem De Forenede Stater i Amerika*. Kbh.: De Tusind Hjemms Forlag.
- Skjoldborg, J. (1911b). *Ideale Magter: Skuespil i 5 Akter*. Kbh. & Kristiania: Gyldendal.
- Skjoldborg, J. (1927). *Ideale Magter: Skuespil i 5 Akter*. 2. Ændrede Udg. Kbh.: Gyldendal.
- Thomsen, S. U. (2016). Provinsby. I *En hårnål klemt inde bag panelet—noter fra eftertiden*. Kbh.: Gyldendal; her citeret efter *Politiken*, 3/5 2016.

Bibliographical note

Poul Houe, professor of Scandinavian languages and literature, University of Minnesota, Twin Cities. Educated at Aarhus University, Denmark, he later taught at Uppsala University, Sweden, before joining the Scandinavian faculty at the University of Minnesota in 1978. He has published widely on 19th and 20th century Scandinavian literature and culture, European humanism, and travel & exile subjects.

Tijdschrift voor Skandinavistiek 36(2), 2018/19

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.